

телекінез, телепатія, ясновидіння, передбачливість, чаклунство, біолокація, самозаймання та інші.

Зустрічаючись на практиці з подібними явищами, слідчий повинен розуміти, що це:

- 1) справжній факт аномального явища;
- 2) факт приховування слідів злочину;
- 3) виверти злочинців,

4) демонстрація здібностей до телепатії, ясновидіння, передбачливості, чаклунства шахраїв чи психічно хворих осіб.

Отже, процес криміналістичного спостереження за об'єктами є досить складним, відповідальним, сумлінним і копітким, він має правові підстави, алгоритм, різні прийоми, засоби, форми та тактико-психологічні особливості проведення.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. [Електронний ресурс]: закон України від: 13.04.2012

№ 4651-VI із змін., внес. згідно із Законами України та Рішеннями Конституційного Суду: за станом на 15.08.2012, підстава 5076-17 - Електрон. дан. (1 файл). - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>. - Назва з екрану.

2. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [Електронний ресурс]: Наказ Міністерства юстиції України 08.01.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України 26.12.2012 № 1950/5) Електрон. дан. (1 файл). - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>. - Назва з екрану.

Цільмак О.М.

*доктор юридичних наук, доцент,
професор ОДУВС*

Надійшла до редакції: 08.03.2013

УДК 343.985

ЩОДО ЕТИЧНОЇ СКЛАДОВОЇ ЗАЛУЧЕННЯ ГРОМАДЯН ДО НЕГЛАСНОГО ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ ОПЕРАТИВНО- РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Демченко О. М.

Морально-етичний чинник завжди був одним з найбільш важливих для забезпечення функціонування міліції, робота якої традиційно будувалася з урахуванням виховання в працівниках гіпертрофованих уявлень про обов'язок, соціальну справедливість та ін. Сьогодні особливої актуальності набули морально-етичні аспекти здійснення оперативно-розшукової діяльності, у тому числі використання допомоги громадян, які залучаються до виконання завдань ОРД. Професійна етика розглядається як прикладний аспект етичної науки. Питання моральних проявів залежно від особливостей предметної діяльності людей в останні роки починають активно розроблятися в науці про мораль у вигляді спеціальних етичних теорій. Юридична етика є спеціальною етичною теорією, що аналізує дію принципів і норм моралі в межах діяльності юристів. В її структурі досліджується міліцейська етика. Основні засади професійної етики працівників міліції є узагальненням моральних стандартів поведінки, що базуються на визнаних загальнолюдських моральних цінностях і основних принципах професійної діяльності міліції, які конкретизуються кодексами етики, правилами поведінки та дисциплінарним статутом і морально зобов'язують усіх дотримуватися їх при здійсненні своєї професійної діяльності. Міліцейська етика містить у собі риси військової, а також виявляє свою своєрідність у негласному характеру діяльності працівників оперативних підрозділів.

Специфіка здійснення оперативно-розшукової діяльності викликає необхідність дослідження її моральних аспектів. Вона регламентована законами, підзаконними та відомчими нормативними актами [1; 2; 3; 4; 5]. Але нормативно-правових норм щодо регуляції поведінки співробітників оперативних підрозділів (як і для всіх громадян) виявляється недостатньо. Соціальні функції правових норм обмежені, тому що в суспільстві існують відносини, пов'язані з неповторністю прояву поведінки особистості, та й зростаюча динаміка громадського життя веде до швидкого росту й зміни характеру потреб. Тут

нерідко вступають у сферу регуляції моральні норми, що в порівнянні з правовими більш універсальні у своїх суспільних функціях, нерідко в професійних групах вони мають назву "неписаних законів". У сучасних умовах одним з перспективних напрямів рішення моральних аспектів має бути підвищення рівня етичного змісту оперативно-розшукової діяльності, насамперед за рахунок посилення етичних світоглядних якостей працівників оперативних підрозділів. Специфіка ОРД визначає необхідність з'єднання тактичної гнучкості й жорсткої принциповості у виборі ефективних засобів. Це іноді може привести до формування помилкових уявлень, і є чинником, що сприяє професійній деформації співробітника [12, 102]. Наприклад, існують випадки, коли працівники оперативних підрозділів при здійсненні ОРД вважають за краще не використовувати можливості, надані веденням негласної роботи, через сумнівну моральну обґрунтованість цієї діяльності. Учені приходять до висновку про недосконалість (точніше - про відсутність) морально-етичних основ негласної діяльності як системи ефективних, унікальних заходів боротьби зі злочинністю, заснованих на використанні конфіденційного сприяння громадян. За їх твердженням, ще в більшому ступені проблема допустимості негласної роботи загострюється в умовах організації роботи з особами, які залучаються до виконання завдань ОРД. Морально-оцінний чинник знижує ефективність діяльності оперативного працівника через формальну несумісність, з одного боку, ідеалів боротьби зі злочинністю, а з іншого - конфіденційної співпраці з особами, які є представниками злочинного середовища. Ця ситуація також регламентована нормативно-правовими актами [3; 4; 5]. Вихід з неї переважно залежить від того, наскільки вагомі відповідні етико-світоглядні уявлення й етичні ціннісні орієнтації працівника міліції.

Слід погодитися з висновками учених про необхідність розробки організаційно-методичних і змістовних основ етично-виховного процесу у сфері негласної ді-

яльності. Рішення цього питання має бути орієнтовано на пошук шляхів поєднання морально-етичних і прикладних оперативно-розшукових аспектів діяльності співробітників оперативного підрозділів по залученню громадян до конфіденційного співробітництва. Актуальним слід визнати етичний аналіз конкретних заходів, складових негласної діяльності, на всіх її стадіях і в умовах найбільш типових ситуацій. Необхідно підтримати позицію багатьох провідних вчених, які працюють в області дослідження професійної етики, які прагнуть до створення професійних службових етикетів і кодексів [11; 13; 17; 18]. Важко переоцінити їх значення в етичному становленні фахівців міліції. Можна погодитися з тим, що професійні кодекси й етикети є „завуальованою формою юридичних документів” [11, 127].

Не можна сказати, що в теорії ОРД негласна діяльність була обійдена увагою дослідників, які розглядали її суть з етичного боку. Разом з тим вчені, які зверталися до цієї проблематики, або обмежувалися загальними оцінками, зауваженнями й пропозиціями, насамперед через узагальнений рівень розгляду, як правило, багатоаспектної проблеми, або намагалися „вписати” негласну роботу в загальну систему суспільної моралі [10; 16]. Це призвело до того, що негласна діяльність не стала предметом конструктивного наукового аналізу саме з позицій моральності. Етичний аналіз традиційно обходив стороною гостру тему негласної діяльності органів внутрішніх справ. Спочатку було накладено табу на морально-етичні дослідження цієї спрямованості. Це ставило під сумнів правомірність негласної роботи, тому що суспільно-корисна діяльність має бути етичною. Стосовно негласної діяльності, ведення якої має конкретні соціально корисні наслідки, використання цієї оцінної категорії фактично до уваги не бралось. Вважається не зовсім зручним застосовувати проблему моральності щодо сфери конфіденційного сприяння громадян органам внутрішніх справ. Етичні норми й вимоги, які були прийняті раніше, нерідко відкидаються як неприйнятні саме через їх форму, а не зміст. Видалення деяких етичних правил з професійного обороту оперативних підрозділів негативно позначалося на ефективності негласної діяльності, обідняло її потужність передусім в частині рядового виконавця в міліції. Ця негативна тенденція нашаровувалася за рахунок помилковості в ухваленні подальших рішень, реалізація яких якраз вимагала не тільки професійного досвіду, а й етичної зрілості. Поступово знижувалася професійна моральність, досягнувши невисокого рівня, який стабільно утримується останніми роками. Ослаблення системи моральності привело до ослаблення негласної роботи як системи.

Аналіз положень, сформульованих у сучасних літературних джерелах (зокрема спеціальних), законі України „Про оперативно-розшукову діяльність” [3], дозволяє зробити висновок про те, що:

- характер оперативно-розшукової діяльності задекларований у Законі лише в загальних рисах;
- підзаконні нормативні правові акти, що регламентують оперативно-розшукову діяльність, містять далеко не повний перелік розпоряджень професійної поведінки оперативного працівника;
- діяльність оперативних підрозділів міліції тісно пов'язана зі службовою необхідністю спілкування оперативного працівника з людьми далеко не бездоганної моральності, що неминуче зумовлює його професійну деформацію;

- особлива специфічність засобів і методів оперативно-розшукової діяльності зовні зумовлює етичну суперечність між „благою” метою (боротьба зі злочинністю) і „низькими” засобами її досягнення (конспіративність та ін.).

Значені положення не ставлять під сумнів, а підкреслюють високоморальний характер оперативно-розшукової діяльності. Разом з тим не можна не визнати, що питання про етичний зміст негласної роботи в межах ОРД є вельми гострим, що зумовлене цілою низкою реально існуючих обставин. Законодавець хоч і в загальних рисах, але закріпив принципові положення ведення оперативно-розшукової діяльності. Законом регламентовано, що ОРД здійснюється шляхом проведення переважно негласних заходів. Проте застосовується тільки у виняткових випадках (коли вичерпані можливості вирішувати задачі публічним шляхом), у виняткових цілях (тільки боротьба зі злочинністю) органами й посадовцями, до компетенції яких її ведення відноситься.

Отже, з формально-логічних позицій, оскільки ОРД передбачена законом, то вона є етичною, адже закон - вища форма суспільної моралі. Правове життя громадянського суспільства не може розвиватися поза моральними категоріями гуманізму, справедливості, совісті і честі, добра і людської гідності, свободи і відповідальності. Поведінка людей в суспільстві регулюється правом. Право, так само як і моральність, відображає інтереси членів суспільства. Поведінка злочинця суперечить праву. Суперечить вона й суспільній моральності, оскільки робить замах на інтереси членів суспільства. Якщо злочин здійснений і залишається нерозкритим, порушеним слід рахувати не тільки кримінальне право (що очевидно), а й моральність, оскільки в цьому разі норми суспільної моралі так само, як і норми права, виявляються нереалізованими. Тріумфу моральності сприяє своєчасне й ефективне здійснення оперативними підрозділами дій, що забезпечують попередження й розкриття тяжких і особливо тяжких злочинів. При цьому потрібно особливо відзначити, що вельми специфічні за змістом і унікальні за характером можливості оперативно-розшукової діяльності (також негласної роботи) дозволяють надзвичайно ефективно вирішувати завдання, пов'язані з попередженням, розкриттям злочинів, розшуком злочинців, які ховаються, і осіб, зниклих без вісті.

Проведення оперативно-розшукових заходів дозволяє втручатися в кримінальні процеси на початкових стадіях, таємно від осіб, які перевіряються, контролювати їхню поведінку, виявляти й фіксувати інформацію, що має значення для попередження або розкриття злочину [9, 149]. Переважна більшість тяжких і особливо тяжких злочинів розкривається в результаті застосування оперативно-розшукових заходів. Етичний характер ОРД, а також негласної роботи, визначається її гуманною спрямованістю. Оперативно-розшукова діяльність є ефективним засобом затвердження моральних норм у суспільстві. При розгляді етичних аспектів діяльності міліції слід виходити з того, що вони відображають процеси дотримання загальних норм моральності в специфічних умовах боротьби зі злочинністю в ході проведення переважно негласних оперативно-розшукових заходів. Немає жодної моральної норми, прийнятої в суспільстві, яка могла би бути обійдена оперативним співробітником у ході його професійної діяльності.

Значення етичних норм і категорій для проведення оперативно-розшукової діяльності виражається в на-

ступному.

По-перше, мораль здійснює в суспільстві охоронну функцію. Вона сприяє формуванню громадської думки, заснованої на засудженні протиправних дій, створенні обставинки нетерпимості до антигромадської поведінки. Враховуючи це, органи, уповноважені здійснювати ОРД, мають можливість привертати для боротьби зі злочинністю осіб, які сприяють їм, у тому числі й на конфіденційній основі, а також представників державних, суспільних, комерційних установ і організацій.

По-друге, мораль відіграє в суспільстві виховну роль. Використання етичних положень, що склалися в суспільстві, у ході здійснення оперативно-розшукових заходів дозволяє органам-суб'єктам ОРД здійснювати виховну дію щодо осіб, які конфіденційно сприяють їм у боротьбі зі злочинністю, а також щодо тих, від кого, зважаючи на їхню поведінку, можна чекати здійснення протиправних діянь.

По-третє, пануюча в суспільстві мораль робить вплив на формування етичної свідомості самих оперативних співробітників. Етичне багатство суспільства впливає на сферу практичної діяльності негласної роботи. Цими етичними нормами оперативний співробітник керується (співвідносить із задумами й, відповідно, з діями) при виконанні службових обов'язків (зокрема, при проведенні оперативно-розшукових заходів у рамках оперативно-тактичних завдань), при оцінці намірів або дій осіб, які потрапляють у сферу оперативно-розшукової діяльності, а також у ході ділового спілкування [16, 198].

Необхідно відзначити, що декларування повної відповідності оперативно-розшукової діяльності принципам і нормам суспільної моралі явно було б спрощенням цього аспекту. Для загальної моралі неприйнятні такі засоби досягнення мети, як насильство, брехня, обман, зрада та ін. Водночас добре відомо, що, здійснюючи оперативно-розшукові заходи, співробітник міліції іноді користується методом примушення й навіть насильства (наприклад, при постановці особи на облік, затриманні злочинця та ін.), дезінформує особу, морально маскується сам або спонукає до цього іншу людину (конфідента) тощо. Основоположними витоками ОРД, а отже, і негласної роботи відкидається єзуїтський принцип: „Мета виправдовує засоби”. Треба зважати на діалектичний характер оперативно-розшукової діяльності, що носить характер боротьби, протиборства, з одного боку, підрозділів міліції, а з іншого - осіб, які готують або скоюють злочини. Оперативно-розшукова діяльність має бути ефективною. Працівники оперативних підрозділів поставлені перед необхідністю застосовувати прийоми, які не завжди бувають „добрими” й (більш того) часто носять наступальний, агресивний за своїм змістом характер. У ході протиборства суб'єктами оперативно-розшукової діяльності нерідко реалізуються такі прийоми (складові основи оперативно-розшукової тактики), як протидія протиборчій стороні, проведення попереджуючих дій, умисне введення в оману, використання чинника раптовості тощо.

Необхідно виходити з того, що одним з фундаментальних положень етики є те, що немає заздалегідь обумовлених „добрих” або „злих” засобів, а є засоби вимушені. При цьому оперативним працівникам доводиться діяти за принципом: „Мета визначає (а не виправдовує) засоби”.

Правило вибирання засобів, адекватних меті, полягає в наступному: доцільним і етичним є той засіб, який

необхідний і достатній для досягнення етично-позитивної й вищої мети й не змінює їх етичного характеру. З етичної точки зору, здійснення оперативно-розшукової діяльності й негласної роботи слід розглядати як моральний (етичний) компроміс, на який суспільство вимушене йти для досягнення благородної мети, але який, проте, припускає, що в будь-якому разі засіб має бути адекватним меті.

Етика відрізняється від юстиції тим, що її не можна ввести насильно. Формування етичної свідомості оперативного працівника є постійним процесом, розвиток якого має бути певним чином зорієнтований. Для цього ефективно може бути використана певна система правил етичної професійної поведінки. Такі правила мають бути розроблені на основі узагальнення моральних оцінок, які формуються стихійно й можуть бути узагальнені та сформульовані як практичні рекомендації. Забезпечення формування у свідомості оперативних співробітників, які здійснюють негласну діяльність, високоморальних світоглядних і професійних позицій є ключовим завданням міліції. Її рішення дозволить створити стійку систему по виробленню моральних, професійно орієнтованих потреб, заснованих на аналізі практичних механізмів і розробці кодексів (етикетів) поведінки в оперативно-службових ситуаціях. Організація етично-виховного процесу працівників оперативних підрозділів має бути визначена як самостійний напрямок як при здійсненні оперативно-розшукових заходів, так і безпосередньо пов'язаний з виховним процесом осіб, які залучаються до виконання завдань ОРД.

Література

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 30. - Ст. 141
2. Закон України “Про міліцію”. - Київ, видавництво “Україна”, 1991 р.
3. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1992. - № 22. - Ст. 303.
4. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю. Закон України // Відомості Верховної Ради України. - 1993. - № 35. - Ст. 358.
5. Про затвердження Інструкції про оперативно-розшукову діяльність оперативних підрозділів органів внутрішніх справ України: Наказ МВС України № 007 від 17.07.2004.
6. Етичний кодекс працівника органів внутрішніх справ України, схвалений колегією МВС України 5 жовтня 2000 року № 7 км/8.
7. Кодекс честі працівника органів внутрішніх справ України // Наказ Міністерства внутрішніх справ України № 18 від 11 січня 1996 року.
8. Наказ МВС України, Служби безпеки України № 05/035 від 02.07.2007 “Про затвердження порядку взаємодії МВС та СБУ при проведенні оперативно-технічних заходів”.
9. Бандурка О.М. Професійна етика співробітників органів внутрішніх справ. - Харків, 2001.
10. Біленчук Б.Д., Курко М.Н. Функціональні обов'язки співробітників органів внутрішніх справ у розкритті і розслідуванні злочинів. - К., 1991.
11. Бражник С.И. Профессиональная этика милицеевской службы. - К., 1979. - С. 19-20.
12. Возный А.Ф. Уголовно-правовые и этические проблемы теории и практики оперативно-розыскной

деятельности органов внутренних дел. - М., 1980. - С. 102-105.

13. Грядовой Д.И. и др. Вопросы формирования моральных потребностей сотрудников органов внутренних дел. - М., 1997. - С. 78.

14. Грядовой Д.И. и др. Профессиональная мораль сотрудников органов внутренних дел: специфика, проблемы, решения. - М., 1998. - С. 127.

15. Дубова Г.В., Опалев А.В. Этика работников правоохранительных органов. - М., 1998.

16. Ибрагимов М.М., Куличенко В.В., Съедин Б.Г. Профессиональная этика и эстетическая культура сотрудников органов внутренних дел. - К., 1990.

17. Основы профессиональной этики работников советской милиции. - М.: Академия МВД СССР, 1975.

18. Скомпский Ю.Н.. Этика милицейской службы: Автореф. дисс. на соиск. уч. степени канд. юрид. наук. - Ленинград, 1977.

Демченко О.М.

*здобувач кафедри ОРД ОДУВС
Надійшла до редакції: 24.04.2013*

УДК 343.91

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ УМИСНІ ВБИВСТВА

Ігнатів О. М.

Незважаючи на свою обмеженість, статистична інформація щодо осіб, засуджених за вчинення злочинів, є репрезентативною базою для аналізу основних, насамперед соціально-демографічних і кримінально-правових, характеристик особистості злочинця. Крім того, аналіз статистичних даних дозволяє виявити зміни в динаміці відповідних показників, встановити зв'язок характеру цих змін з певними процесами та явищами, що мають місце в соціумі, отже, виявити закономірності формування особистості злочинця на загально-статистичному рівні.

Метою цієї статті є дослідження на підставі аналізу статистичних даних Державної судової адміністрації України соціально-демографічної характеристики осіб, які вчиняють умисні вбивства.

Саме такі соціально-демографічні ознаки особистості, як стать, вік, освітній рівень, професія тощо розкривають специфіку соціального статусу злочинця того чи іншого типу, з одного боку, даючи уявлення про основні типологічні риси злочинця та роль цього статусу в їх формуванні, а з іншого - дають можливість встановити опосередкований через особистість злочинця зв'язок зазначених ознак зі злочином, який вчиняється.

З метою дослідження соціально-демографічної характеристики особистості вбивці, нами була проаналізована статистична звітність Державної судової адміністрації України щодо 16808 осіб, засуджених за ст. 115 КК України (статті 93, 94 КК України 1960 р.) за період з 2004 по 2012 рр. [1; 2].

Як показав аналіз статистичних даних, загальна кількість осіб по справах за умисні вбивства протягом останніх дев'яти років періодично коливається в бік збільшення або зменшення. Так, з 2004 по 2006 рр. цей показник поступово й стабільно знижувався (з 2362 до 2157); у 2007 р. відбулося різке підвищення - до 2436, а у 2008 р. не менш різке падіння показника - до 1939. З 2009 по 2011 рр. кількість осіб по справах за умисні вбивства поступово зменшується, а у 2012 р. знов трохи підвищується. Аналіз показників приросту до 2004 р. свідчить, що суттєві зміни відбувалися у 2008 р., коли цей показник сягнув позначки -17,9%, а також у 2011 р., коли показник, у порівнянні з 2004 р., зменшився на 35,3% (рис. 1).

Частка осіб, засуджених за умисні вбивства, у загальній кількості осіб, які фігурують у справах за умисні вбивства, в Україні за період з 2004 по 2012 рр. складає

92,8%. Максимальна відсоткова частка засуджених у загальній кількості осіб по справах за умисне вбивство складає 94,0% (у 2007 р.), а мінімальна - 90,0% (у 2011 р.). Загальна кількість засуджених за ст. 115 КК України за період з 2004 по 2012 рр. складає 16808 осіб. Частка злочинців, хто скоїв умисні вбивства, у загальній кількості засуджених коливається від 0,9% (за показниками 2011-2012 рр.) до 1,5% (за показником у 2007 р.) і в середньому складає 1,1%.

Кількість виправданих осіб по справах за умисні вбивства коливається від 0 (2010 р.) до 4 осіб (2008 і 2012 рр.). Кількість неосудних осіб, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру, варіюється на рівні від 105 до 123 осіб. Максимальну кількість неосудних було зафіксовано у 2006 р., а мінімальну - у 2008 р., а загальна кількість неосудних осіб, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру, з 2004 по 2012 рр. має показник 1028 осіб. Кількість осіб, справи стосовно яких закрито, була найбільшою у 2004 р. (таких осіб виявилось 43), а найменшою - у 2008 р. (21 особа). Усього за 9 років таких осіб виявилось 269.

Аналіз даних щодо громадянства осіб, засуджених за умисні вбивства, показав, що переважну їх кількість складають громадяни України (рис. 2). Так, за період з 2004 по 2012 рр. в Україні умисні вбивства вчинили 16299 осіб з числа громадян України, що складає 97,0% із загальної кількості засуджених за умисне вбивство (це - усереднений показник). Частка громадян України в загальній кількості засуджених за цей злочин варіюється на рівні від 92,9% (у 2011 р.) до 97,7% (у 2006-2007 рр.) - в абсолютних показниках це, відповідно, 1278 осіб (мінімальний показник) і від 1954 до 2238 осіб (максимальні показники).

Щодо громадян інших держав, які вчинили умисні вбивства на території України, то таких за період з 2004 по 2012 рр. було 349 осіб (середня частка в загальній кількості засуджених за умисне вбивство складає 2,1%). При цьому доля громадян іншої держави в кількості засуджених була максимальною у 2008 р. - 2,8%, а мінімальною - у 2007 р. - 1,6%.

Стосовно розподілу засуджених за вбивство осіб з огляду на статевий критерій можна констатувати, що в загальній кількості злочинців цієї групи превалюють чоловіки (рис. 3).

Так, якщо загальна кількість засуджених вбивць